

פרשת ואתחנן

שמע ישראל, והתקווה שאחרי החורבן

דליה מרקס

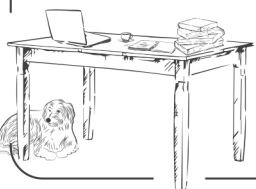
אם תשאלו יהודים, ויהיו אלה אנשים ונשים המגדירים עצמם חילונים, דתיים או מסורתיים, מהו המשפט היהודי ביותר שהם יכולים להעלות על דעתם, רבים מהם יענו ללא היסוס: "שִׁמְעַיִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד". אכן, בקריאה קצרה זו מקופלת לה האמונה באל, האמונה בייחודו ותפישת ישראל כעם. אך מלבד הרעיונות הנשגבים המבוטאים במילות השמע, יש לפסוק משמעות רגשית עמוקה. מילות "שמע ישראל" נהגות בהקשרים ליטורגיים מגוונים (בחטיבת תפילה מיוחדת בשחרית ובערבית, בברכות השחר, בעת הוצאת ספר התורה, בקריאת שמע שעל המיטה, בווידי שכיב מרע ועוד), והן נכתבות על קלף המזוזה ועל התפילין.

ספרות חז"ל, וביתר דיוק, המשנה הראשונה במסכת הראשונה בסדר הראשון במשנה, פותחת בשאלה בענייני אמירת השמע: "מאימתי קורין את שמע בערבין" (ברכות א, א). המשנה פותחת בשאלה הטכנית לכאורה בעניין זמן הקריאה. הפתיחה ה'טכנית' של המסכת (ושל המשנה כולה) נובעת אולי מכך שכולם ידעו והכירו את הטקסט, או שאולי בדרך זו רצו בעלי המשנה להעניק סמכות לפרקטיקה שלא הייתה מספיק מוכרת ומקובלת.

"שמע ישראל" הוא הטקסט הליטורגי הראשון שפעוטות לומדים לומר, זהו ההיגד האחרון שאותו אמור אדם לומר לפני השינה. אדם אמור לסיים את מסכת חייו בווידי המסתיים במילות "שמע ישראל". בתולדות עם ישראל שזורים מעשים באנשים שמתו על קידוש השם ומילות קריאת הייחוד על לשונם, למן רבי עקיבא, שנשמתו יצאה ב"אחד" של השמע כשעינוהו הרומאים למוות על שלימד תורה ברבים (בבלי ברכות סא ע"ב), ועד טבוחי השואה, שהלכו אל מותם כשמילות "שמע ישראל" על שפתותיהם.

שש מילות הקריאה היו לעתים מילות התפילה היחידות שהעבירו אנוסי ספרד לילדיהם במשך דורות. על אף ההיתר של המשנה לומר קריאת שמע בכל לשון (סוטה ז, א) נאמרה הקריאה בעברית גם בבתי כנסת שהתקיימה בהם רוב התפילה בשפת המדינה.

הפרשה הראשונה של קריאת שמע מקורה בפרשת השבוע שלנו, פרשת ואתחנן. נוכל אולי לדמיין את הלך רוחו של משה רבנו, המזכיר בראש הפרשה את סירובו של הקב"ה להיעתר לתחינתו להיכנס לארץ-ישראל. אותו מנהיג עומד עתה מול עמו

ומצווה אותם ציווי מנטלי ורגשי חמור: "וְאֶהְבֶּתְּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לִבְבְּךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מְאֹדְךָ" (דברים ו, ה).¹

לא ברור מתי החלו ישראל לקרוא את "שמע ישראל" בערב ובבוקר אולם יש עדויות אחדות המרמזות לכך שקריאת שמע הייתה נהוגה כבר בימי הבית השני. המשנה מתארת מעמד יומי של קריאת שמע בבית המקדש בפיות הכוהנים. אחרי שחיטת קורבן התמיד של הבוקר, ניתוחו והמלחתו, ולפני הקטרת הקטורת והמשך עבודת התמיד, היו יורדים הכוהנים ללשכת הגזית, וכאן נאמר:

אָמַר לָהֶם הַמִּמְנֶה: בְּרָכוּ בְרָכָה אַחַת, וְהֵן בְּרָכוּ.
קָרְאוּ עֶשְׂרֵת הַדְּבָרִים,
"שְׁמַע", "וְהָיָה אִם שָׁמוּעַ", "וַיֹּאמֶר".
בְּרָכוּ אֶת הָעַם שְׁלֹשׁ בְּרָכוֹת
"אָמַת וַיְצִיב", ו"עֲבוּדָה", ו"בְּרַכַּת פְּהִינִים" (משנה תמיד, ה, א).

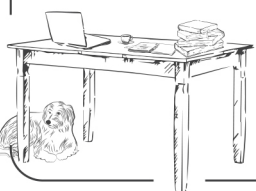
לפי התיאור הזה היו הכוהנים קוראים את קריאת שמע בצירוף ברכותיה במהלך עבודת הקודש שלהם בבית המקדש. לא ברור גם מה הן הברכות שאמרו הכוהנים לפני קריאת שמע מפני שכאן מדובר בברכה אחת, ואילו בקריאת שמע כיום יש שתי ברכות הנאמרות לפני השמע ("יוצר אור" ו"אהבה"). לא נוכל להכריע האם אכן התקיימה מדי יום קריאת שמע בבית המקדש (ואם כן, ממתי היא הייתה נהוגה), או שמא המסורת הזו משקפת את דעתם של חכמי המשנה על התנהלות בית המקדש. כמו כן, יש עדויות אחדות שלפיהן קריאת שמע הייתה נהוגה מחוץ למקדש.²

מעניין לראות שעם אמירת פרשיות השמע וברכותיה, היו נקראים בבית המקדש "עשרת הדברים", עשרת הדברות, המופיעים גם הם (בפעם השנייה, לאחר שבאו בפרשת יתרו) בפרשת השבוע שלנו. כידוע, המנהג לקרוא את עשרת הדברות במסגרת קריאת שמע וברכותיה לא השתמר. רב שמואל בר נחמן ורב מתנא בתלמוד הירושלמי מציעים הסבר לדבר:

בדין היה שיהיו קורין עשרת הדברות בכל יום.
ומפני מה אין קורין אותן?
מפני טענות המינין,
שלא יהו אומרים: אלו לבדן ניתנו לו למשה בסיני. (ירושלמי ברכות ט, ב; א, ג)

¹ חז"ל פירשו את מה שנראה כחזרה בפסוק כשלוש דרישות שונות: "בכל לבבך" - בשני יצריך, ביצר טוב וביצר הרע, 'ובכל נפשך' - אפילו הוא נוטל את נפשך, 'ובכל מאדך' - בכל ממונך, דבר אחר... בכל מדה ומדה שהוא מודד לך, הרי מודה לך (משנה ברכות ט, ה). ראו גם ספרי ואתחנן לב.

² מילות השמע בצירוף לעשרת הדברות נמצאו על פפירוס המכונה פפירוס נאש, על שם הארכיאולוג וולטר נאש שמצא אותו במצרים ב-1898. יש הסבורים שהפפירוס ששימש ככל הנראה כקמיע משקף מסורת חיה לקרוא את השמע. וראו גם בספרו של יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים, ספר רביעי, סעיפים 212-213, שנראה כדוברים על מסורת של קריאת שמע לפני השינה ועם הקימה.

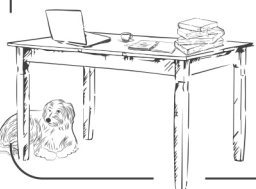

כלומר, ראוי היה לקרוא את עשרת הדברות, אבל אין עושים כך מפני "טענת המינים" או "תרעומת המינים" (בבלי ברכות יב, ע"א). כלומר טענתם של המינים או הנוצרים הקדומים, שהתנערו מכל מצוות התורה ודבקו בעשרת הדברות כחוקים מוסריים שהם לבדם מחייבים.³ חז"ל ביקשו להראות שאין לעשרת הדברות מעמד מיוחד וכי כל התורה כולה קדושה. מסיבה זו השמיטו את אמירת הדברות בתפילות היומיום, ומסיבה זו קבע גם הרמב"ם שאין לעמוד בעת קריאת עשרת הדברות,⁴ ובכל זאת, ברוב קהילות ישראל נהוג לעמוד בעת קריאת עשרת הדברות.

לוח השנה היהודי מצעיד אותנו שוב ושוב במבוך ההיסטוריה, ובכל שנה ושנה אנו חווים מחדש את קורות עמנו לאורך הדורות כאילו אנחנו עצמנו עברנו אותם. אנחנו בעיצומו של מעגל החורבן: ב"ז בתמוז ציינו את ראשית מעגל "תלתא דפורענותא", שלושת השבועות של בין המצרים, שבהם אנו עוברים עם אנשי ירושלים החוזים במצור המתגבר ובחורבנו הצפוי של בית המקדש ועיניהם כלות. בימים אלה אין נוהגים לערוך חתונות ולא נהוג לקיים אירועי שמחה ועליצות, ומשנכנס אב ממעטים אף יותר בשמחה (משנה תענית ד, ו). האבל על חורבן בית המקדש מגיע לשיאו בט' באב, יום חורבנם של שני בתי המקדש בירושלים לפי המסורת. אך כמו השוקע במים אשר צולל במים רבים ובהגיעו לקרקעית בוטש בה ברגליו ומתחיל לעלות עד שהוא צף שוב מעל פני המים, כך כבר בתפילת המנחה בט' באב האבל מופג מעט בדברי נחמה. בשבועות בין ט' באב ועד ראש חודש אלול, "שבעתא דנחמתא", קוראים נבואות נחמה ותיקון.

רבים מבני עמנו אינם מייחלים להקמתו של בית מקדש שלישי, ונשאלת השאלה מה הטעם להתאבל על חורבנו של בית מקדש שפולחנו נראה לרבים מאיתנו לא מתאים לזמננו ואולי אף מרתיע? במשך ההיסטוריה נשמעו קריאות לבטל את יום התענית, אבל משמעותו לא עומעמה מעולם. ט' באב הוא יום של אבל וצער על קודש שחרב ועל בית תפילה שנהרס ביד שונאת. ביום זה אני משווה לנגד עיניי את טיטוס שחדר לבית קודש הקודשים בפראות ובחרב שלופה, נזכרת בתמונות בתי הכנסת הבווערים בליל הבדולח בגרמניה, מעלה על דעתי גם בתי כנסת שנשרפו וחוללו בידי בני עמנו (כן, כן, גם פה אצלנו בירושלים הבנויה). אני חושבת גם על בתי תפילה של עמים אחרים ששנאה וקנאות גרמו להשמדתם ומייחלת לכך שנזכור שה' אחד, גם אם שמות רבים לו.

3 א"א אורבך, חז"ל: אמונות ודעות, ירושלים תשל"ו, עמ' 317-318.
4 תשובות הרמב"ם, מהדורת י' בלאו, ירושלים תש"ך ב, רסג עמ' 495-499.

הצירוף של קריאת פרשת ואתחנן ובה עשרת הדברות וקריאת "שמע ישראל" מיד אחרי ט' באב חשוב ומשמעותי. לעמים רבים היו מקדשי תפילה מפוארים ומרשימים בהרבה משני המקדשים של ישראל בירושלים. עם פלישת האויב והחרבת ההיכלות האלה, הפכו העמים שבנו אותם לאנקדוטות בספר ההיסטוריה: משהושמד המרכז הרוחני, התרבותי, החברתי והכלכלי, שוב לא היה לעמים אלה מה שיאחד אותם.

לא כך בישראל. על אף הבלבול, האימה והייאוש עם חורבן בית המקדש השני ונפילת המרכז בירושלים, לקחה קבוצה אמיצה ונחושה של מנהיגים על עצמה את ההנהגה והקימה את המרכז ביבנה. רבנים אלה, שבראשם עמד רבן יוחנן בן זכאי, נתנו לבני העם ההמומים פתח לתקווה ומשמעות חדשה להיותם יהודים. במקום עבודת הקורבנות של מעמד הכוהנים בבית המקדש, אנו מוצאים עתה מילות תפילה ודגש על הכוונה שבלב. היהדות הביאה לעולם את אמונת הייחוד, שאת ביטויה המזוקק והמרגש ביותר אנחנו מוצאים בפרשת השבוע. עם ישראל הציג לעולם את הדרישות המוסריות המוחלטות, אשר התביעות המוצבות בעשרת הדברות מסמלות אותן.

היהדות כפי שאנו מכירים אותה התעצבה לאחר החורבן והביאה לעולם עוד חידוש עצום - בית התפילה. לעומת עבודת בית המקדש, בבית הכנסת אין מדובר עוד בקהל הצופה בסבילות כמעט מוחלטת בעבודת כוהנים ואנשי דת. כל ואחת יהודי, ואנחנו מאמינים גם, שכל יהודייה יכולים לעמוד בתפילה לבורא בכל מקום ואתר וללא צורך בתיווך. הדמוקרטיזציה של התפילה היא ללא ספק אחת התרומות החשובות של ישראל לאנושות כולה! השלב השני של תהליך הדמוקרטיזציה הזו, הכולל את הנשים, תהליך שאנו זוכים לחוות בימינו ממש - חשוב לא פחות.

פתחנו בקריאה של משה לבני עמו במדבר "שמע ישראל". פרשיות השמע עטופות במילות הברכות שתיקנו רבותינו, ולאורך הדורות ממשיכים יהודים ויהודיות ליצוק בהן משמעויות חדשות. כשם שאי אפשר להיכנס לאותו נהר פעמיים, כמאמרו של הפילוסוף היווני הירקליטוס, כך גם אי אפשר לקרוא קריאת שמע פעמיים. בכל פעם אנו, אמרי פינן והגיון לבנו נוסכים במילים תובנות חדשות ומאירים בהן אורות מפתיעים. כמו אז גם בימים אלה נוכל לשאוב ממילות "שמע ישראל" נחמה, ולא פחות מכך - אומץ, אומץ להמשיך את דרכם של אבותינו ואמותינו, שלא נתנו לעם ישראל לצלול לתהום הנשייה, ללמוד מגבורתם ולהגשימה במציאותנו שלנו.

